

ՀԱՅԿՈՒԿԱՆ ՍԱԻ ԳԱ ԼԵզՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ

Հայկական ՍՍԽ ԳԱ Լեզվի ինստիտուտը ընդամենը մեկուկես տասնամյակի կյանք ունի, սակայն այսօր եա արդեն դարձել է հայոց լեզվի խնդիրների գիտական մշակման հեղինակավոր կենտրոնը։ Ինստիտուտը շարունակ համարաբարձում է երիտասարդ կադրերով և փորձված գիտական աշխատակիցներով, որոնք զբաղվում են հայոց լեզվի բառապաշարի, բերականական կառուցվածքի, նրա դասառնության ուսումնասիրության, բարբառների բացահայտման, բառարանագիտության և այլ հարցերով։ Իր ուժերը կենտրոնացնելով հատկապես հայոց լեզվի ուսումնասիրության բնագավառում, և իր զործունեության ազդու ծրագիրն ու անելիքները մշակելով այդ ուղղությամբ Լեզվի ինստիտուտն արդեն յույս է բնծուլել մի շարք գիտական աշխատություններ, որոնք համընդհանուր ընդունելություն ու ճանաչում են գտել։ Երանցից հիշատակության արժանի են ուսուցչական բառանոտը բառարանը՝ բաղկացած շուրջ 440 մամուլից, մեծ նշակալի Հ. Աճառյանի բարբառագիտական աշխատությունները և ստանձնապես նրա համեմատական բերականության շարք նատորները, հայագիտական շատ աշխատություններ, որոնք նվիրված լինելով հայոց լեզվի գիտական տարրեր խնդիրների յուժմանը, ապագայում հիմք են դառնալու մեր լեզվի սկզբմիական բերականության համար։ Այս աշխատությունների շարքի չի սպառված։ 1958 թվականին հրատարակվելու է Ա. Ղաբիրյանի «Նորահայտ բարբառների մի նոր խումբ» աշխատությունը, որը հայ բարբառագիտության մեջ հետադարձական ներդրում է, քանի որ այնպեղ ուսումնասիրված են ոչ միայն հայերենի միջև այժմ գիտությանը հայանի բարբառները, այլև բարբառների նորահայտ կնուղերը։ Լեզու են սեանելու՝ Ա. Արրահամյանի «Մաշակական կառուցվածքների հայերենում», Ա. Արրահամյանի «Բառապաշարի հայերենի լեզվային խորքի մասերը», Ա. Ղազարյանի «Միջին հայերեն», Ա. Մուրվաչյանի «Հայոց լեզվի գործվածքները և բարի կառուցվածքը», Վ. Ասարյ-

յանի «Հայոց լեզվի շարահյուսություն» և այլ աշխատություններ։

Ինստիտուտը առանձնապես լայն զործունեություն ծավալեց վերջին երկու տարում, երբ ձևակերպեց բարբառների, հայերենի բացարական բառարանի, հայոց լեզվի գիտական բերականության և առաջնակարգ նշանակություն ունեցող այլ աշխատանքների ստեղծմանը։ Առանձնապես մեծ թափ ստացավ հայոց լեզվի բարբառների ստեղծման զործք, որը հարուստ էլու է ծառայելու հայագիտական բոլոր ուսումնասիրությունների, առանձնապես հայերենի ուսումնասիրության համար։ Այսօր արդեն այդ բարբառները գրություն ունին։

Փարսարանի ստեղծմանը զուգընթաց, ինստիտուտը ձևակերպեց հայերենի բացարական բառարան կազմելու աշխատանքների։ Մի խումբ գիտական աշխատակիցների ջանքերի շնորհիվ այսօր արդեն ծրագրից զուրս կազմված է հայերենի բացարական երկնաստղադարձ բառարանը՝ 90 նաղար բառի ստեղծմանը (շուրջ 220 մամուլ ծավալով)։ Այս տարի բառարանի առաջին հատորը պատրաստ կլինի սուղարության և կազմվեն երկրորդ հատորի նմարդման աշխատանքները։

Հայերենի այս նոր բացարական բառարանը ունի շատ ստուգելություններ մինչև այժմ հրատարակի վրա կզած բառարանների համեմատությամբ։ Այն գերազանցապես ընդգրկում է մեր երկու գրական լեզուների հայերեն բառերը՝ մեծ մասամբ հեղինակալին օրինակներով, բառակառուցվածքներով ու դարձվածքային արտահայտություններով, որոնք չարբանշյուր բառարանի ճշտության և գիտականության միակ գրավական են։ Այսուպ չեն մտել արդի գրական լեզվում արդեն չգործածվող հին և նեղ բարբառային բառեր, որոնք չարբանշյուր բառարանը ընդգրկում է շուրջ քսան նաղար սպիտիկ նոր բառեր, որոնք լայն զործածություն ունեն և չեն գրանցված ոչ մի բառարանում։ Ճշտված ու լրացված են շատ ու շատ բառերի նշանակությունները հեղինակալին օրինակների հիման վրա։

Արդեն պատրաստված է հայտք լեզվի գործարարների հատուկ բառարան, որը կազմված է 19-րդ և 20-րդ դարերի հայ գրողների երկերի օրինակների հիման վրա, բազմազան էրեք տասնիկ հարգարից ավելի գարձավորներից: Սա իր ծավալով ու ընդգրկումով գերազանցում է նախորդ բոլոր բառարանները, այդ թվում նաև Ս. Անտոնյանի բառարանը, որ ամփոփում է միայն սակավաթիվ հայ գրողների որոշ երկերում գործածված դարձվածքները (մուտ շորս հարցա):

Բնասիրտություն կազմված է յոթնամյա աշխատանքային ծրագրի նախագիծ բուրբ սեկտորների համար: Արդի հայերենի սեկտորը իր նրատարակված և նրատարակչիք աշխատությունների հիման վրա նախապատրաստում է հայերենի գիտական ընդարձակ քերականության կազմելու աշխատանքները, Աշխատանքները բազմաուղու է Երկու մեծածավալ հատուկներից, որ գիտական մանրամասնություններ ուսումնասիրվելու են հայերենի ձևաբանությունն ու շարժյունությունը: Սրա հետ զուգործից հայտք լեզվի պատմություն սեկտորը պատրաստելու է հայերենի պատմական քերականությունը, ապա երկու սեկտորների միացյալ ուժերով սակզմվելու է նաև հայերենի համեմատական քերականությունը: Հիշյալ երեք ուսումնասիրությունները հետագայում հիմք են դառնալու այնպիսի մի աշխատություն, որ հայերենի քերականության հարցերը զուգործացրած կուսումնասիրվեն գիտական, պատմական ու համեմատական սեկտորներում:

Բառարանագրական սեկտորը նախագծել է առաջին յոթ տարում կազմելու հայերենի մի շարք նոր բառարաններ, որոնցից առաջին կազմվել է լինելու հայերենի ակադեմիական բաղմահ հոսք (շուրջ 15—20 հատոր) բառարանը (այդ բառարանի առաջին հատորը պատրաստ է լինելու հրատարակման 1965 թվականին): Բառարանի աշխատանքների մեջ ընդգրկվելու են 40—45 գիտական և տեխնիկական աշխատանքներ: Միաժամանակ սեկտորը ձևաբանված է կազմելու բարբառային բառարան, որ ամփոփվելու են այն բոլոր բարբառային բառերը, որոնք հայ գրականության մեջ երբևիցե օգտագործվել են: Յուրաքանչյուր բառի համար տրվելու են օրինակներ թե՛ արևմտահայ և թե՛ արևելահայ գրական լեզվից: Յոթնամյան ընթացքում կազմվելու է նաև օտար բառերի բառարան՝ դարձյալ գրական լեզվի օրինակներով, հոմանիշների բառարան, Հ. Փոմանյանի համար բարբառը և մի ընդարձակ ուղղագրական բառարան՝ 100 հարյուր բառի սահմաններում: Նրբ հիշյալ բառարանները պատրաստ կլինեն, կհանարվի մասնագիտական բառերի ընդարձակ

բառարաններ կազմելու աշխատանքը: Չմտահանք նշել, որ սեկտորն արդեն սկսել է հայտնություն ընդարձակ բառարան կազմելու աշխատանքները:

Ինստիտուտում պետք է սակզմի բարբառագրությունն առանձին սեկտոր, որ յոթնամյան ընթացքում ուսումնասիրելու և նրատարակելու է ոչ միայն առանձին բարբառների նվիրված տարբեր մեծագրություններ, այլև կազմված է բարբառագրական ընդարձակ բառերը, որ սեղ են գրանցում այն բոլոր բնագավառները, որտեղ երբևիցե ընդգրկվել են կամ չեն ալուր էլ ընդգրկում են բարբառային հանքերը, լինի այդ Հայաստանի հողի վրա, թե այլուր:

Ինստիտուտի բարբառագրական սեկտորը ծրագրել է առաջին յոթնամյան ընթացքում հայերենի բառարանների թիվը հասցնել 30 միլիոնի՝ երեք միլիոն ընտրով բարբառային Քարտարանը, որպես ուսումնասիրությունների և բառարանների նյութական հիմք, իսկ սեկտորի հարմարությունները է ներկայացնում ոչ միայն ամբողջ ինստիտուտի, այլև ողջ հայագիտության համար:

Քարտագրական սեկտորը կոչված է հայ գրողների սակզմագրությունների հիման վրա գրեթեբոլոր հայտք լեզվի ամբողջ բառարաններ՝ համապատասխան նախադասությունների մեջ, լեզվի զարգացման տարբեր փուլերում (հին, միջին, նոր): Դա իրականացվելու է մեր գրողների երկերի համարաբանների, ընտրով ու ընդհանուր բարբառաներ կազմելու ճանապարհով, իսկ այդ մեծարժեք ու հարուստ նյութի հիման վրա կազմվելու են հայ նշանավոր գրողների լեզվի (բառարանագրական) տարբեր ծավալի բազմազանակ կարևոր և այլ տիպի բառարաններ, գրվելու են լեզվական փաստաթղթի ուսումնասիրություններ և այլն:

Քարտարանի բառարաններ միանգամայն տեղակայում կգարանի այն, թե ինչպիսի տարածում ու գործածություն, իմաստային ինչպիսի նրբաբանները և կենսանկարությունն ունի մեր լեզվի բառարանագրական այս կամ այն դրույ ժամ, միաժամանակ կարևորվեն առանձին գրողների բառարանագրական ու բառարանագրական հետքերը և նման շատ ու շատ երևույթներ:

Քարտագրական սեկտորը 1957 թվականի ընթացքում մշակել է մի շարք հայ գրողների երկերի համարաբանները: Այդ երկերից են Բուֆֆու սկզբնական, Մուրացյանի «Գեորգ Մարգրեղյանի», Նար-Նուրի «Մահ», Քուսանյանի չափածան ու արձակը, Հովհաննիսյանի և Կուրդիյանի բանասերտությունները, Դեմիրճյանի «Վարդանանք», Չարենցի շափածան, Բակունցի «Երկեր», Պեղիբաշյանի ու

Գուրգանի տաղերը և այլն (1.500.000 ըստ օրի սահմաններում)։ Միաժամանակ կատարվել է մի շարք հեղինակների հրկեթի համաթարադասների ընտրության, ընտրովի բառեր են քաղվել տարբեր հեղինակների ստեղծագործություններից, թերթներից, ամսագրերից և այլն։

Բայց այս աշխատանքը զեռևս սկիզբն է այն մեծ գործի, որ կեզվի ինտիտուտը ըստ ստեղծական սեկտորի միջոցով իրականացնելու է մինչև առաջիկա յոթնամյակի վերջը, հրք համարարարտի վերածված կլինեն հայ գրողների շատ հրկեթը։ Գա լինելու է մեր նոր գրական երկու լեզուների ներկայացուցիչների բառագանձը, որ գրաներկու է մեր լեզվի գարգացման նոր փուլի բառապաշարի հարստությունը։ Փարսարանը ղեկոր է արտահայտի

նաև հայոց լեզվի զարգացման հին ու միջին շրջանների բառագանձը։ Եստիտակում է մի շրջանը ձեռք առնել առաջիկա յոթնամյակի ընթացքում ստանալու վիճակի Մխիթարյանների գրաբարի մեծ քարտարանի լուսանկարները և Նորայր Բյուզանդացու կազմած միջին հայերենի համաթարադասը, որոնք էլ պեղելի լինվ ու ամբողջական կզարմեն մեր քաղաքացրան ու հարուստ լեզվի այդ գանձարանը, որը հիմնադրվել է մեր մայրաքաղաքում, Մատենադարանի կողքին և Մատենադարանի հետ գաճախու է հայագիտության արդյունաշատ և մշտական օգտիներից մեկը։

Ա. ՄԱՌՎԱԿԱՆՅԱՆ
Վ. ԱՆՌԵՅՆՅԱՆ

ԱԿԱԳԵՄԻՍՏԻ ԿՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆԸ

Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի Գրականության և արվեստի ինտեգրացիոն ծնունդ է առել Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման առաջին տարիներին։ Նրա Գրական բաժինը (որոշ ֆունդեր նաև արվեստի բաժինը), մասն է կազմել 1922 թվականին ներանում հիմնված Կուլտուր-պատմական ինտեգրացիոն, որն ունեցել է մի քանի բաժանմունք՝ Կերպարվեստի, Պատմական, Գրական, Ազգագրական։

Գրական բաժնի ստեղծման և հարստացման գործում խոշոր նրախորք ունի բանասեր Ե. Եսահազրը։ Նրա ջանքերով է, որ ն. Եստիտակներից նրան ևն փոխադրվել արժեքավոր և հարուստ մի շարք ֆունդեր, ինչպես ունույցիոն գեմեկրատ Մ. Նալբանդյանի, Ռաֆայել Պատկանյանի, Սմբատ Եսահազրի արխիվները, Նոր Եստիտակների մագիստրատի 2000-ից ավելի փաստաթղթեր պարունակող զվեկներ և այլն։ Թիֆլիսից, Մոսկվայից և Կովկասի այլ քաղաքներից նրան ևն փոխադրվել նաև ուրիշ արխիվներ։ Գրանցով գրվել է ներկա Գրական ինտեգրացիոնի հիմքը, որը հետագայում գնալով հարստացել է և մեծացել։

Թանգարանի գրական բաժնում պահպանվում են զերթացնչապես 19—20-րդ դարերի հայ գրողների, հրատարակատուների և մշակույթի այլ գործիչների ավելի քան երկու հարյուր արխիվային ֆունդեր, որոնք պարունակում են հայ կյանի գրականության մի

շարք արժեքավոր նմուշների ինքնագրերը, անտիպ ստեղծագործություններ, պատմական զանազան վավերագրեր, լուսանկարներ, զբրքեր, անձնական գործածության իրեր, զեկարվեստական նկարներ, քանդակներ և այլն։

Ժամանակի ամենակուլ ժանրից ազատվելով, մեզ ևն հասել հայ գրականության խոշորագույն ներկայացուցիչներից մի քանիսի ձեռագրերը, որոնց թվում հիշատակության արժանի է Մայաթ-Նովայի հարաբավոր «դափաթաթ»։

Հայ նոր գրականության հիմնադիր Ե. Արտվանի արխիվը թե՛ իր ծավալով և թե՛ մանավանդ պարունակած նյութերի հասարակական արժեքով ու նշանակությամբ ամենահարուստներից մեկն է։ Այն պարունակում է 783 միավոր, այդ թվում անմահ «Էրեբը Հայաստանի» վեպի սեռադիր և մարքադիր որինակները, «Էկստու խաղի», Արտվանի գորպասանի օրագրերի, մի շարք բանաստեղծությունների և արձակ երկերի ինքնագրերը, քաղամիլ նամակներ, պաշտոնական գրություններ, նկարներ և այլն։ Հարուստ է նաև ունույցիոն գեմեկրատ Միքայել Նալբանդյանի ֆունդը, այսպես հավաքված է 668 փաստաթուղթ, որոնց մեջ ևն Նալբանդյանի շարժում և արձակ մի շարք գործերի, այդ թվում, «Ճաղագա» հայկական մատենագրութեան հրկի քննադրերը։ Նալբանդյանի արխիվում ևն պահվում բանտից գրած նրա հայերեն և աստերեն արժեքավոր նա-